

"אנחנו" ו"הם": היחס לאחר בספרות הילדים העכשווית

ענבל פרלסון*

למן ראשית היווצרותה עסקה ספרות הילדים העברית ביחסים שבין היהודים לערבים. מנחם רגב מתאר שתי דרכי ייצוג אופייניות של הערבי בספרות הילדים. האחת: "נימה זו של עליונות [...] מצויה בסיפורים רבים. הכוונה היא בעיקר לעליונות בתחומי אורח-החיים והטכניקה שהיתה אופיינית לגישה הציונית, שהדגישה את הקדמה שהביאו היישובים העבריים לכפרים הערביים המפגרים שבשכנותם". השניה: "תיאורי רכיבה על סוסים, מנהגי אכילה, טקסי סולחה – פזורים בספרי הילדים [...] בנוסח הראייה הרומנטית של 'השומר' [...] בא, לעתים, לידי ביטוי רגש קנאה במנהגי הערבים והבדווים: התמצאותם בנופי המדבר, דרך שתיית מים מן הכד וכיוצא באלה. קיים רצון עז להידמות אליהם, כדי להיחשב ל'בני הארץ'" (רגב 1984: 62).

סנאית גיסיס, שחקרה את ספרות הילדים העוסקת בדו־קיום היהודי-ערבי, מצאה כי ספרים אלה נושאים מסר כפול. מצד אחד ספרים אלה נותנים ביטוי לערכים הומניים-אוניברסליים ומצד שני נבנית בהם דה-הומניזציה של הערבי. מסר כפול זה נבנה מתוך שימוש בסטריאוטיפים של צורה חיצונית, סטריאוטיפים של נחיתות תרבותית, הצגה של תכונות וקווי אופי חד-ממדיים, ועוד (גיסיס 1990).

במאמר זה אערוך סקירה קצרה של חלק מן הספרים העוסקים ביחסי יהודים-ערבים, אשר ראו אור בארץ בשנים האחרונות. כפי שנראה, לצד הספרים שמנסים לפתוח את הילד להבנת עמדתו של הערבי או הפלסטיני ולבניית גשר לדו־קיום, עדיין ניתן למצוא ספרים רבים שנוקטים יחס מתנשא וסטריאוטיפי כלפי הערבים.

זאת ועוד, ברצוני להצביע על כך שניתן למצוא קורלציה מלאה בין ייצוג סטריאוטיפי וגזעני של האחר הלאומי, כלומר הערבי-הפלסטיני, לבין ייצוגם של אחרים אתניים ומגדריים, כלומר – מזרחים ונשים. פירושו של דבר, שספרים המציגים ערבים באופן סטריאוטיפי וחד-ממדי, נוקטים יחס סטריאוטיפי, גזעני או שוביניסטי גם בהציגם נשים, נערות, מזרחים ועולים חדשים. אך גם ההיפך הוא הנכון: ספרים הרואים בערבי סובייקט מורכב נוטים לייחס תכונות אינדיווידואליות גם לאחר האתני והמגדרי.

כל ייצוג סטריאוטיפי של האחר, בין אם הוא אחר לאומי, מגדרי או תרבותי, הוא גורם חינוכי שלילי, המשמר את המצב הקיים של אפליה כלפי סקטורים בחברה ומרחיק את חיי השלום והדו־קיום. דו־קיום אמיתי יוגדר במאמר זה כדו־קיום של שוויון בין יהודים לערבים, ישראלים לפלסטינים, נשים לגברים, אשכנזים למזרחים, הטרוסקואלים להומוסקואלים וכו'.

האחר הלאומי, האתני או המגדרי הן אותן קבוצות שהחברה דחקה לשוליה או התכחשה לקיומן.

* ענבל פרלסון ז"ל היתה חוקרת תרבות ישראלית בבית-הספר למדעי התרבות באוניברסיטת תל אביב ומבקרת ספרות ילדים ונוער במוסף הספרים של הארץ. נהרגה בשיטפון בעת טיול בנחל דרגות במדבר יהודה ב־24 בינואר 1999.

האחרים הם כל אלה השונים מהמודל של הצבר, "היהודי החדש", שאותו הפכה ההגמוניה הציונית לאידיאל המייצג שלה. על מנת ליצור פתח להבנת האחר ולקבלתו, על הספר לבנות עמדה אופוזיציונית לזו ההגמונית המוסכמת. ספרים הבונים ייצוג עולם ודמויות שאין בהם מימד ביקורתי כלפי הקיים ימלאו תפקיד אפירמטיבי – תפקיד של שימור וחיזוק הקיים ההגמוני, ואילו ספרים הבונים עולם ודמויות בעלי מימד ביקורתי כלפי הקיים ימלאו תפקיד סבוורסיבי – תפקיד של חתירה כנגד הנורמות וההגמוניה.

העמדת מודל אופוזיציוני לזה הקיים יכולה להיעשות כשתי דרכים עיקריות. האחת היא תיאור המציאות הקיימת מתוך עמדה ביקורתית: והשנייה היא בנייתו של סובייקט אלטרנטיבי לזה ההגמוני. תיאור המציאות מפרספקטיבה ביקורתית יכול להיעשות בדרכים מגוונות – דרך קולו של המספר המעביר את עמדתו מאחורי גבן של הדמויות, דרך דמות אחת שעמדתה ומעשיה אופוזיציוניים לנורמות ההגמוניות, או דרך שיפטים ישירים ומפורשים. סובייקט אלטרנטיבי יכול להיבנות בכמה אמצעים: א. העמדת דמות או דמויות שהערכים הנגזרים ממעשיהן ומאמירותיהן שונים מהמקובל ההגמוני; ב. בניית עולם אפשרי או מדומיין המהווה מודל אלטרנטיבי לעולם המוכר לקורא מחייו. מתוך עקרונות אלה אעבור לסקירת ספרים שראו אור בשנים האחרונות.

ספרה האחרון של אסתר שטרייט־וורצל רנעי האור (עמחי, 1997) עוסק במגוון רב של נושאים. הוריה של שירי, גיבורת ספרה של שטרייט־וורצל, מתגרשים, והיא נשארת לחיות עם אמה ואחותה הבוגרת. שירי עסוקה בבעיות במשפחתה: אמה אינה מתגברת על הפירוד מהאב, שנישא לחברתה הטובה, והדבר משפיע על האווירה בבית, על היחסים בין האם לבנותיה, על היחסים בין הבנות לאביהן ועל היחסים בין שתי האחיות. במקביל להתמודדותה עם הבעיות בבית מתמודדת שירי עם בעיות בבית־הספר. היא מתיידדת עם ערן ומאוחר יותר אף מתאהבת בו. יחד עם ערן מתמודדת שירי עם האלימות בתוך משפחתו של ערן – אביו מכה את שני בניו ולקראת סוף הספר אף רוצח את אשתו. כמו כן מעורבת שירי במתחים הנוצרים בחטיבת הביניים שבה היא לומדת – קבוצה של נערים משכונת עוני מנסים לגבות דמי חסות מתלמידים אחרים בבית־הספר.

גיבורת הספר אומרת על הפלסטינים: "ראינו בעליל שכוונותיהם לא טהורות, וחשדנו בהם שהם משתמשים בשלום כפתיון לצוד אותנו בחכתם ולקחת מאיתנו בעורמה את שלא הצליחו להשיג במלחמות" (עמ' 172). במקום אחר באותו ספר היא מתארת פועלי בניין פלסטינים: "העיניים שלהם, כהביטם בי, יקדו משנאה, ואני פחדתי ממה שהם זוממים לעולל לי" (שם). ההכללות ההופכות את כל הפלסטינים למפלצות רעות ומסוכנות, מופנות בספר זה גם כלפי נערים מזרחים בני שכונת עוני המתגוררים בעיירתה של הגיבורה. נערים אלה מוצגים כמכורים לסמים ולא לכוהול (אגב, כשירודים לפרטים מסתבר כי מדובר בחשיש ובבירה), גונבים ודורשים דמי חסות מן הילדים הטובים והמחונכים שבבית־הספר האינטגרטיבי.

בבית־הספר האינטגרטיבי שבו לומדת גיבורת הספר, לומדים בני־נוער מבתי "טובים", כמו חברתה האהובה של שירי, לימור, ששני הוריה הם רופאים. באותו בית־ספר לומדים גם ילדים משכונות מצוקה. על אף שהדבר לא נאמר במפורש, ברור מן הכתוב כי בשכונת המצוקה מתגוררות

משפחות מזרחיות, בעוד הילדים ה”טובים” הם אשכנזים. דרך תיאורם של בני־הנוער משכונת המצוקה היא חד־ממדית. למעט דמותו של איציק, מנהיג החבורה המצליח לחזור למוטב, כל האחרים מוצגים כפושעים מועדים. את הצלחתו חב איציק לשני אשכנזים – חברתו טלי ומנהל בית־הספר, איש צבא לשעבר. לאורכו של הספר כולו נבנית התפישה לפיה שכונת מצוקה היא נגע חברתי, אבל האפשרות כי מקורה של הבעיה הוא בשנים של אפליה וקיפוח אינה מוזכרת בספר אף במרומז.

הקורלציה בין בניית דמויות סטריאוטיפיות של פלסטינים לבנייתן של דמויות המזרחים ברורה מאוד. במידה לא פחותה מוצגות הנשים בספר כדמויות סטריאוטיפיות. שתי האמהות של גיבורי הסיפור – אמה של שירי ואמו של ערן – מוצגות כנשים תלותיות וחסרות־אונים. אמה של שירי, הנעזבת על־ידי בעלה, אינה מסוגלת עוד להתמודד עם גידול שתי בנותיה, ומגיעה לידי כך שהוריה המבוגרים נאלצים לעבור לחיות עמה. מצבה זה של האם מוצג כמצב מתמשך שאין ממנו מוצא. אמו של ערן היא אשה מוכה, המוצגת כמי שתלונה בבעלה אינה מאפשרת לה לפרוץ את מעגל האלימות שבו נתונים היא וילדיה, עד כי בסופו של דבר היא נרצחת בידי בעלה.

כאמור, טקסט שאינו מתבונן באופן ביקורתי על החברה הישראלית ויחסה לאחר הלאומי או האתני – אינו עושה זאת גם באשר לאחר המגדרי.

מעניין להשוות ספר זה עם ספר אחר, שראה אור כשנה לפני כן, הלא הוא ספרה של דניאלה כרמי – להיות בת של צועני (הקיבוץ המאוחד, 1996). מרתק לראות כיצד באותו הקשר פוליטי והיסטורי נכתבים שני ספרים הנוקטים דרכי ייצוג שונות של החברה הישראלית ובעיותיה. לעומת ספרה של שטרייט־זורצל, שמציג בשטחיות ובגודש של דעות קדומות את הנושאים השונים המטופלים בו, מצליחה כרמי בספרה לקשר בין קשייהם של נערות ונערים במוסד לנוער במצוקה לבין מצוקתו של צעיר פלסטיני שנאלץ לפרנס את משפחתו. הדימוי של הצוענים חסרי הבית הוא חוט השני העובר ומחבר בין גיבורי הספר. ילדי הפנימייה חסרי הבית וקאמל חסר המולדת, האנלוגיים זה לזה בחיפושם המתמיד אחר מה שאבד, בארעיות התמידית של מצבם – הם הצוענים של החברה הישראלית.

מתוך: להיות בת של צועני. דניאלה כרמי, איורים: הילה חבקין. הקיבוץ המאוחד, 1996.

טלילה, אחת הנערות החוסות במעון, פורשת בספר את סיפור חייה שלה ואת סיפורה של חברתה בקי וזאנה. בקי, שהוריה יושבים בכלא, מחפשת דמות אב ומוצאת אותה בקאמי (שם חיבה לקאמל), צעיר פלסטיני, שעובד כנהג של "אוטו גלידה". קאמי, המאבד את מקום עבודתו ואת זכות הכניסה לישראל, מבצע פיגוע: "למחרת בארוחת הבוקר פרש שמעון המדריך עיתון בקצה השולחן, וכולנו יכולנו לראות את התמונות של ההרוגים והפצועים מן הפיצוץ שהיה אמש במרכז המסחרי [...] 'המחבל ירה בתת־מקלע שלקח מחייל בתחנת האוטובוס. איש ביטחון ירה בו באקדח והרג אותו על המקום'" (עמ' 131). לאחר שמתברר של"מחבל" היה קשר עם בקי, שואלת אותה אחת הבנות אם היתה חברה שלו, ותשובתה של בקי היא, אולי, המסר העיקרי של הספר: "הוא רצח. זה נכון. זה כתוב בעיתון. אבל לא כתוב על כל הדברים האחרים שהוא היה. על איך הוא ידע לעשות גלידה מסבס, שאת מרגישה את הגרעינים הקפואים שלה על הלשון. ואיך הוא הכין תה חמוץ־מתוק עם המון סוכר והמון לימון. על איך הוא היה כל־כך צריך את העבודה והם פיטרו אותו. ואיך הוא גידל את האחים הקטנים שלו. איך הוא הקשיב לסיפורים העצובים של סבא שלו. ואיך הוא הלך יחף, שהוא יוכל להרגיש ברגליים כל אבן וכל גבעול ולחפש כל הזמן באצבעות את האדמה האבודה" (עמ' 140–141). הפלסטיני מוצג כאדם מורכב, בעל אישיות אינדיווידואלית, רגשות, חלומות ומשפחה. יתר על כן, יש כאן ניסיון לומר כי פיגועים נעשים בשל מצוקה ולא מתוך רוע מולד וניסיון להראות כי מאחורי כל צעיר פלסטיני שנהרג, או ביצע פיגוע, מסתתר סיפור אישי מורכב.

גם באשר לטיפול בבעיות חברתיות אחרות ניכר הבדל בין שני הספרים. אם שטרייט־וורצל מתייחסת לנוער המזרחי משכונות מצוקה כאל עבריינים מכורים לסמים, הרי שכרמי מתייחסת לנערות ולנערים שחוו מצוקות וקשיים כאל יחידים בעלי אישיות ורגשות עמוקים. היא מפוררת את הדעות הקדומות באמצעות אפיון שונה של כל דמות, ובאמצעות הענקת פנים וסיפור אישי גם לדמויות המשניות של הספר. סיגלית מרזל, שמקללת מתוך שינה, אינה מגלה לבנות שאביה יושב בכלא, אך כולן מכירות את חלומה להתגלות על־ידי צלם אופנה ולהפוך לדוגמנית; אלישבע אוגרת אוכל באופן כפייתי ומכרסמת אותו בלילה, תחת השמיכה, ועם זאת יודעת למשוך את תשומת־לבן של חברותיה למעון ביכולתה להשיג כל אינפורמציה חסויה היישר מחדר המנהלת; ליאת בטוחה כי היא מפרישה רעל מסוכן ומשתחררת מהמתח שאמונה זו גורמת לה רק בחוג לציור שבו מתגלה כישרונה; איגי מרקין, העולה החדש מקומת המיוחדים, חולם על הפלגות בימים, אולי חזרה למולדת שממנה הגיע; ובקי וזאנה בודה לעצמה מדי לילה אב אחר – דייג, לוליין בקרקס, צועני – עד שהיא מוצאת את קאמי. ספרים מסוג זה מאפשרים לקורא הצעיר להתבונן מתוך פרספקטיבה חדשה על נושאים שלעתים קרובות מוצגים בחברה הישראלית באופן חד־צדדי. פרספקטיבה זו מאירה את צדדיה השונים של האמת ומלמדת כי יש לשפוט כל אדם על־פי אמות־המידה של חייו שלו.

ספרה של דניאלה כרמי מוכיח את הטענה כי התבוננות ביקורתית בחברה הישראלית אינה תוחמת את עצמה לייצוג מורכב של האחר הלאומי, אלא מחילה ייצוג זה גם על האחר האתני, המעמדי, ועל כל מי שנדחה אל שולי החברה הישראלית. טענתי זו יכולה לחול על רשימה ארוכה מאוד של ספרי נוער שראו אור בעשור האחרון, ואנסה להציג רשימה קצרה שתמחיש זאת.

מתוך: להיות בת של צועני. דניאלה כרמי,
איורים: הילה חבקין. הקיבוץ המאוחד, 1996.

עלילת הספר חטיפה בגליל (מאת זאב ורדי, הוצאת שבתאי גל-און, 1993) מתרחשת בימי השלטון התורכי. הספר מתאר את סיפורן של שלוש משפחות יהודיות המנסות להקים יישוב יהודי בין הכפרים הערביים בגליל. הערבים בסיפור, המתוארים באופן סטריאוטיפי כמלוכלכים וטיפשים, מתחלקים ל”ערבים רעים” ול”ערבים טובים”. ה”רעים” אינם מקבלים את ההתיישבות היהודית, וה”טובים” הם אלה המשתפים פעולה עם היהודים ומלשינים על חבריהם. הערבים המקומיים (שאינם מכונים פלסטינים) מתוארים כידידותיים בתחילה אך מוסתים בהמשך הספר על-ידי ערבים מסוריה. לנשים בסיפור עיסוק אחד בלבד והוא הכנת אוכל, ומשפחת העולים המצטרפת ליישוב זוכה ליחס מתנשא, וזאת בעיקר מכיוון שבני המשפחה אינם דוברים היטב את השפה העברית. הנשים והעולים אינם נוטלים חלק במעשה החלוצי מכיוון שאינם כשרים לקחת חלק של ממש בעבודות השדה ובשמירה.

הסדרה “חסמבה” הוזכרה כבר בביקורות שונות כנגועה בגזענות. הספר האחרון בסדרה שראה אור ב־1994 (יגאל מוסינזון, הוצאת שלגי), החסמבאים הניבורים הולמים שוב, נוקט תיאור דמוני של הערבים. הערבים מתוארים כמחבלים ורוצחים מסוכנים. הערבי הטוב בסיפור הוא ילד שגדל אצל הורים מאמצים יהודים חברי מחתרת לח” לשעבר. הוא, כמובן, משתף פעולה עם ילדי חסמבה ועוזר להם להילחם ב”מרצחים”. הספר קורא לילדים להתאמן בהגנה עצמית ולהחזיק ברשותם כלי נשק קר, וניתן לראות בכך קריאה מפורשת ל אלימות.

ספר אחר שראה אור ב־1993, איזה נוער זה (דרורה שיראי, הוצאת לילך), מציג תמונה סטריאוטיפית של נערים ונערות, ובקורלציה מלאה לכך מציג תמונה סטריאוטיפית של “המחבל” ושל עוזרת הבית התימנייה. ספר זה עוסק בנושאים אלה באופן עקיף בלבד, אך מופיעות בו אמירות-אגב החושפות עמדות גזעניות. בספרו העוסק בדמותו של הערבי בספרות הילדים העברית אומר על כך אדיר כהן “אמירות-אגב כאלו, הפוזרות לרוב בספרות הילדים, גם בספרים שכלל אינם מזכירים ערבים ואינם מתייחסים אליהם במישור, מסוכנות ומשפיעות הרבה יותר מן התיאורים הסטריאוטיפיים, שקל הרבה יותר להתגונן מפניהם, לסלוד משטחיותם, לחוש במגמתיותם. ואילו התייחסויות אגביות כאלו החוזרות על עצמן, חודרות מבלי משים ועלולות לקנות שביטה בנפש” (כהן 1985: 33).

הספר חבורת המדענים הצעירים במבצע “עושים שלום” (חנה ורדימון, הוצאת לילך, 1994)

מתיימר להיות ספר הקורא לשלום עם מדינות ערב והפלסטינים, אך המסר העולה ממנו הפוך לחלוטין. המדענים הצעירים מנסים להשליט שלום בין ישראל לבין מדינות ערב. הם עושים זאת על-ידי כך שהם הופכים לרואים ואינם נראים ומפחידים את מנהיגי המדינות הערביות. הספר מציג את מנהיגי העולם הערבי – מערפאת, דרך חוסיין ואסאד ועד קדאפי ואחמד יסין – כחבורת שוטים נבערים מדעת, שמונעים על-ידי אמונתם ברוחות ושרים. גם בספר זה נמצא קורלציה בין יחס סטריאוטיפי אל הערבים לבין יחס דומה לנערות ולעולים. כל ילדי החבורה שאינם בנים אשכנזים מוצגים באופן סטריאוטיפי מובהק – הנער הבדווי שבחבורה מוצג כבן להורים מכניס-אורחים; אביו של הנער העולה מברית-המועצות חשוד בריגול; הנער האתיופי הוא בעל שיניים בוהקות בלובן; והבת שבחבורה מגלה את כישוריה בעיקר בתחום ריקודי הבטן. הספר מצהיר על עצמו כעל ספר העוסק בשלום, אך המסר העולה ממנו הוא של התנשאות ועוינות כלפי הערבים, העולים והבנות. התנשאות כלפי האחר אין בה לחנך לשלום גם כאשר לכאורה ישנה הצהרה בדבר כוונות כאלה.

ספר אחר שראה אור ב-1994 ועניינו הוא השלום הוא סיפורים לשלום (הוצאת עגור). ספר זה מכיל קובץ סיפורים בעריכתו של שלמה אבס והוא מכנס בתוכו אגדות-עם, משלים ופתגמים שעניינם הוא השלום והאחוה בין בני-האדם. זהו אוסף נאה ובו חומר מגוון העוסק בשלום מהיבטים שונים והוא יכול לשמש חומר טוב לעבודה עם ילדים בנושא זה. בטקסטים עצמם אין מסר כפול, אך לעתים נוכל למצוא מסר הסותר את התכנים החיוביים במקומות הפחות צפויים. כך למשל, תחת כל כותרת של סיפור בספר זה צוין מקורו של הסיפור. המקור שצוין ביחס לסיפור "אבו-נואס יוצא למלחמה" הוא "ערביי ארץ-ישראל". השימוש במינוח זה מעביר מסר סמוי בוטה מאוד. ב-1994, שנת יציאתו לאור של הספר, ישנם ערבים-פלסטינים אזרחי מדינת ישראל וישנם פלסטינים תושבי השטחים הכבושים. המונח "ארץ-ישראל" נתפש בשנים האחרונות כשייך באופן מובהק לימין הקיצוני. מאידך, פירושה של הפניה זו כמתייחסת לערבים שישבו בפלסטינה לפני הקמת המדינה בעייתי אף הוא, שכן הוא שולל מן הערבים את זכותם על הארץ ומרמז על כך שהערבים הם נטע זר בטרטוריה זו. מסר כזה עומד בסתירה לרוחם של שאר האגדות והמשלים שבספר.

בטרם אעבור לפן האופטימי של תמונת המצב בספרי הנוער של השנים האחרונות, אזכיר ספר נוסף, שראה אור בשנה האחרונה. ספרו של אדם אופק חבורת 9.9 נלחמת בסוכנים הזרים (הוצאת אדם אופק, 1997) הוא ניסיון לכתוב ספרות חבורות בנוסח "חסמבה". כמו ב"חסמבה" האחרון, כך בספר זה יוצאת חבורה של נערים ונערות להציל את המולדת מידי טרוריסטים מסוכנים ונלחמת בהם ללא רחם: "לאחר שהרגו את איברהים וסמיר וכן את השיח' עבדאללה, מפקדם ושומרי ראשו, הם נכנסו אל החדר בו הוחזקו השבויים ושחררו אותם" (עמ' 84). ספר זה, שלא כמו האחרים שתוארו על-ידי עד כה, מנסה לחמוק מסטריאוטיפיזציה ודה-הומניזציה של הערבי. ה"טרוריסטים" מתוארים כשונים זה מזה: האחד רוצה להרוג את הילדים השבויים בכל מחיר והשני מזכיר לו כי גם להם יש ילדים בני אותו גיל וכי נשלחו לרגל ולא להרוג. מודעות זו אינה מונעת מהכותב לשרטט סוף שבו הרג החוליה אינו מספק את הילדים הגיבורים והם מתעקשים להפציץ מן האוויר את הכפר הלבנוני כולו. גם הבנות נוטלות חלק במבצע: בנות החבורה פונות אל המנהיג ובשם השוויון הפמיניסטי מבקשות ממנו להשתתף במבצע

באופן פעיל ולא להישאר ליד מכשיר הקשר. המנהיג נענה לבקשתן ולרגע נדמה שאכן יש בספר מסר פמיניסטי. במבט שני נוכל לראות כי השוויון בא לידי ביטוי בזכות להרוג, זכות שאיני בטוחה שהפמיניסטיות אכן דורשות לעצמן.

לסיום, ברצוני להציג ספרים אחדים שאינם נגועים בשוביניזם לאומי, מגדרי או אתני, ספרים המוכיחים כי כתיבה אחרת לילדים ולנוער היא אופציה הניתנת למימוש. ספר נוסף של דניאלה כרמי סמיר ויונתן על כוכב מאדים (הקיבוץ המאוחד, 1994) מפגיש ילד פלסטיני מכפר בגדה המערבית עם ילדים וילדות יהודים במחלקת הילדים בבית-חולים ישראלי. המפגש מתואר באופן רגיש מבלי להזדקק לתיאורים סטריאוטיפיים. דמויותיהם של הילדים מתוארות באופן החושף בפני הקורא/ת מגוון של בעיות פוליטיות וחברתיות המאפיינות את החברה הישראלית. באמצעותו של סמיר, הילד הפלסטיני, מוצגת הילדות נטולת הילדות של ילדים הגדלים בצל האינתיפאדה. גם הילדים היהודים המאושפזים במחלקה מתמודדים עם בעיות שונות: יונתן מתמודד עם החיים בנפרד מאמו, שלאחר הגירושין מאביו היגרה לחו”ל; הילדה העולה סובלת מדיכאון ומבעיות אכילה, וזאת בשל פרידתה מחבריה ברוסיה; והילדה המוכה מחלימה פיסית ורגשית מהאלימות של אביה כלפיה. כל אלה מוצגים מבלי שתינקט עמדה מתנשאת כלפי אף אחת מהדמויות.

ספר נוסף המפגיש נערים יהודים וערבים (כולם אזרחי המדינה) הוא בגללך כולנו נסתבך מאת תיה ישורון (כתר, 1995). הספר מזמין את קוראיו לשנות, יחד עם גיבורי הסיפור, את עמדותיהם ביחס למגוון רחב של נושאים. הספר בונה בתחילתו שורה של התייחסויות סטריאוטיפיות שנוקטים הילדים היהודים, תושבי מצפה בגליל, כלפי שכניהם הערבים. במהלך הספר, בעקבות גילוי כתובת נאצה על אחד מקירות המצפה, לומדים הילדים היהודים להכיר מקרוב יותר את הילדים הערבים. הם לומדים להכיר את מערכות היחסים בין הילדים בכפר השכן ויוצרים עמם קשרים בעלי משמעות וקרבה. התהליך התודעתי המתחולל אצל גיבורי הספר, מתחולל באמצעותם גם אצל הקורא, ומלמד כי השתחררות מהכללות ומדעות קדומות משחררת גם מפחדים ומראיית עולם דוגמטית ושטוחה.

גם ספרים שאינם עוסקים ישירות בסכסוך הישראלי-פלסטיני, יכולים להעביר מסרים של קבלת האחר ופיתוחים את הקורא הצעיר לחשיבה עצמאית וביקורתית. כזה הוא ספרו של אורן ציבלין שתוק שמן (כתר, 1994). הספר מתאר את סיפורו של נער שהחברה שבה הוא חי לועגת לו בשל היותו שמן. הספר תושף בפני הקורא את הרגשות הקשים של ילדים שהחברה מתייחסת אליהם בריחוק בשל היותם שונים מהכלל. חשיפת רגשות אלה מאפשרת לקוראים להבין את העוול שנעשה לחריג. בתחום אחר עוסק הספר תקרא לי מלממה מאת לאה איני (הקיבוץ המאוחד, 1994). ספר זה מתאר יחסים בין נער יליד הארץ לבין נער עולה מרוסיה. הספר מטפל בהתערות הנוער העולה בארץ מבלי להציג בפני הילד העולה את הדרישה למחוק את זהותו המקורית, תרבותו ושפתו ולהפוך לצבר. בספרה של איני מתקבל העולה כמו שהוא, על שונותו וייחודו, מבלי להציג בפניו תנאי קבלה מוקדמים שעליו למלא על מנת להשתייך לחברה הישראלית. הספר מסע בעקבות האהבה מאת עמי גדליה (הקיבוץ המאוחד, 1995) מתאר את סיפורם של היהודים שהגיעו מתימן לישראל בשנות העשרים – סיפור שהן הספרות והן

ההיסטוריה אהבו לשכוח. הסיפור ההיסטורי מתואר תוך ביקורת והעמדת סימני-שאלה רבים וחשובים. אם כן, ספרים המעבירים מסר של כיבוד האחר והשונה באשר הוא מחנכים לשלום לא פחות מספרים העוסקים בנושא באופן ישיר, ואף יותר מכאלה העוסקים בנושא רק לכאורה אך למעשה מעבירים מסר שוביניסטי או גזעני.

ביבליוגרפיה

ספרות ראשונית

- אבס, שלמה (עורך) 1994. ספורים לשלום. תל אביב: עגור.
 אופק, אדם 1996. חבורת 9.9 נלחמת בסוכנים הזרים. ירושלים: אדם אופק.
 איני, לאה 1994. תקרא לי מלמטה. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
 גדליה, עמי 1995. מסע בעקבות האהבה. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
 ורדי, זאב 1993. המיפה בגליל. כפר תבור: שבתאי גל-און.
 ורדימון, חנה 1994. חבורת המדענים הצעירים במבצע "עושים שלום". פתח תקוה: לילך.
 ישורון, חיה 1995. בגללך כולנו נסתבך. ירושלים: כתר.
 כרמי, דניאלה 1994. סמיר ויונתן על כוכב מאדים. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
 כרמי, דניאלה 1996. להיות בת של צועני. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
 מוסינזון, יגאל 1994. החסמבאים הגיבורים הולמים שוב. תל אביב: שלגי.
 ציבלין, אורן 1994. שתוק שמן. ירושלים: כתר.
 שטרייט-וורצל, אסתר 1997. רנעי האור. תל אביב: עמיחי.
 שיראי, דרורה 1993. איזה נוער זה. פתח תקוה: לילך.

ספרות עזר

- גייסיס, סנאית 1990. "אתה חושב שלהיות גרגשי או יבוסי בימי יהושע בן-נחן היה יותר קל?" הארץ, 18.5.1990.
 כהן, אדיר 1985. פנים מכוערות במראה: השתקפות הסכסוך היהודי-ערבי בספרות הילדים העברית. תל אביב: רשפים.
 רגב, מנתם 1984. מרריך קצר לספרות ילדים. ירושלים: כנה.